

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

DIPLOMSKO DELO

»PUTNICI TREČE KLASÉ«: DESANKA MAKSIMOVIĆ, LIRSKA *DISKUSIJA* SA
DUŠANOVIM ZAKONIKOM

»POTNIKI TRETJEGA RAZREDA«: DESANKA MAKSIMOVIĆ, LIRSKA *DISKUSIJA* Z
DUŠANOVIM ZAKONIKOM

Študijski program:

JUŽNOSLOVANSKI ŠTUDIJI

Dvodisciplinarni program 1. stopnje

Mentorica:

izr. prof. dr. Đurđa Strsoglavec

LJUBLJANA, 2016

MARIJA KESEROVIĆ

SADRŽAJ

1. <u>UVOD</u>	6
2. <u>NOVI REALIZAM</u>	7
3. <u>DESANKA MAKSIMOVIĆ I NJENO STVARANJE</u>	9
4. <u>CAR STEFAN DUŠAN NEMANJIĆ I <i>DUŠANOV ZAKONIK</i></u>	15
5. <u>POČETAK STVARANJA DESANKE MAKSIMOVIĆ</u>	18
6. <u>STILSKE OSOBINE SRPSKE LIRIKE 20. VEKA</u>	20
7. <u>UNUTRAŠNJE PERSPEKTIVE PESAMA IZ ZBIRKE <i>TRAŽIM POMILOVANJE</i></u>	23
8. <u>REFLEKSIVNA POEZIJA</u>	24
9. <u><i>TRAŽIM POMILOVANJE: Lirske diskusije s Dušanovim zakonikom</i></u>	25
<u>9.1 PROGLAS</u>	28
<u>9.2 O MEROPAHU</u>	30
<u>9.3 ZA SEBRA</u>	31
<u>9.4 ZA VAŽNE</u>	33
<u>9.5 ZA ISMEVAČE</u>	35
<u>9.6. ZA SUŽNJE POMILOVANJE</u>	37
<u>9.7 ZA NAIVNE</u>	40
<u>9.8 ZA PESNIKINJU, ZEMLJU STARINSKU</u>	41
10. <u>ZAKLUČAK</u>	44
11. <u>LITERATURA I IZVORI</u>	46

SAŽETAK

U svom diplomskom radu baviću se pesničkom zbirkom Desanke Maksimović *Tražim pomilovanje*, koja je ujedno i lirska diskusija sa *Dušanovim zakonikom* iz 14. veka. Pesnička zbirka sastoji se od 66 pesama i uključuje 201. član *Dušanovog Zakonika*. Članovi iz *Zakonika* povezani su sa pesmama iz pesničke zbirke *Tražim pomilovanje*.

Desanka Maksimović srpska je pesnica, koja je poznata po svojoj individualnosti. Njena poezija tematizira različita područja od ljubavne tematike, do političkih rasprava. U vreme vladavine Dušana Silnog Srbija je doživela veliki uspon civilizacije i dobila status moderne i uređene evropske države tadašnjeg doba. Zato ta zbirka ima poseban značaj u kulturnom i političkom smislu. Bez obzira što je pesnikinja živela u 20. veku, osećala je bliskost tadašnjeg doba sa razdobljem Dušana Silnog. To je uzrokovalo da se je Desanka Maksimović počela upuštati u pravni zakonik 14. veka.

Pesme u zbirci *Tražim pomilovanje* upozoravaju na klasne razlike i rasklapanje ljudi u društvu. Desanka Maksimović njima želi stići razumevanje prihvatanje i jednakopravnost svih ljudi, bez obzira na njihov status u društvu. Želela je predstaviti manje zastupljenu populaciju ljudi sa kojom je saosećala i u svojim pesmama želela upozoriti na nepravedan sistem države.

KLJUČNE REČI: Desanka Maksimović, Dušanov zakonik, *Tražim pomilovanje*, pesnička zbirka, pravo, raslojenost, nepravda, analiza pesama, putnici treće klase

IZVLEČEK:

V diplomskem delu se bom ukvarjala s pesniško zbirko Desanke Maksimović *Tražim pomilovanje*, ki je obenem tudi lirski diskusija z *Dušanovim zakonikom* iz 14. stoletja.

Zbirka je sestavljena iz 66 pesmi in vključuje 201 členov *Dušanovega zakonika*. Členi iz zakonika so povezani z verzi pesmi v zbirki *Tražim pomilovanje*.

Desanka Maksimović je srpska pesnica, ki je znana po svoji individualnosti. Njena poezija tematizira različna področja od ljubezenske tematike do političnih razprav. V času vladavine Dušana Silnega je Srbija doživela vzpon civilizacije in pridobila status moderne in urejene evropske države tistega časa. Prav zato ima ta zbirka pomembno vlogo v kulturnem in političnem smislu. Ne glede na to, da je pesnica živela v 20. stoletju, je čutila povezavo med njenim časom življenja in obdobjem Dušana Silnega. To je bil eden izmed vzrokov, da se je Desanka Maksimović začela ukvarjati z *Dušanovim zakonikom* iz 14. stoletja.

Pesmi v zbirki *Tražim pomilovanje* opozarjajo na razredne razlike in ločevanje med ljudmi v družbi. Desanka Maksimović z njimi želi doseči razumevanje, sprejetje in enakopravnost vseh ljudi, ne glede na njihov status v državni skupnosti. Zastopala je slabše obravnavano populacijo ljudi, s katerimi je sočustvovala in v svojem delu želela opozoriti na nepravični sistem države.

KLJUČNE BESEDE: Desanka Maksimović, Dušanov zakonik, *Tražim pomilovanje*, zbirka pesmi, pravo, razlike, nepravičnost, analiza pesmi, potniki tretjega razreda

ABSTRACT:

The topic of my thesis is *I Am Seeking a Pardon* (Serbian: *Tražim pomilovanje*), a poetry collection by Desanka Maksimović, but also a lyric discussion with *Dušan's Code* from 14th century. The poetry collection contains 66 poems and includes the 201st article of *Dušan's Code*. The *Code's* articles are linked with the poems of *I Am Seeking a Pardon*.

Desanka Maksimović was a Serbian poet, known for individualisation in her poetry. Her poetry thematises various areas, from love themes to political discussions. During the Stefan Dušan the Mighty era, the civilisation of Serbia enjoyed great progress, and achieved the status of a modern and organized European country of its era. That is why this poetry collection has great cultural and political importance. Regardless of the fact that the poet lived in 20th century, she still felt the closeness of her era with the era of Stefan Dušan the Mighty. That is why Desanka Maksimović engaged in the law code of the 14th century.

Poems of *I Am Seeking a Pardon* collection warns against differences and stratification of society. Desanka Maksimović wanted her poems to help achieve understanding, acceptance and equality of people, regardless of their social statuses. She wanted to put forward the less represented population, with which she sympathised, and also to warn against the unjust government system.

KEY WORDS: Desanka Maksimović, Dušan's Code, I Am Seeking a Pardon, poetry collection, law, stratification, injustice, poems analysis, third class passengers

1. UVOD

Tema diplomskog rada je pesnička zbirka *Tražim pomilovanje*, ujedno i lirska diskusija s *Dušanovim zakonikom* iz 14. veka. Zbirka pesama jedna je od poznatijih dela srpske pesnikinje Desanke Maksimović koja je u njoj opevala običnog čoveka ili kako ih je prikazala u pesmama (Maksimović 1993:5–72) - »putnike treće klase«, a pri tom upozorila na problem aktuelnosti ondašnjeg društva i hijerarhijsku razliku među ljudima koja je prisutna od četrnaestoga veka pa sve do današnjih dana (Haralambos; Holborn 2001: 29–44).

Kao i svi tadašnji evropski vladari sa svojim zakonima (počevši od poznatih svetskih zakonika kao što su Hamurabijev zakonik, Zakon XII. tablica, Kuran, Ruska pravda i Vinodolski zakon...), i car Grka, Srba i Bugara, Stefan Uroš IV. Dušan Nemanjić, sredinom 14. veka ostvario je prvi srpski *Zakonik*, s kojim je srpska država onog doba dobila status moderne, pravne i evropske zemlje (Jasić 1968: 5–6). Pesnikinja Desanka Maksimović u svom delu »*Tražim pomilovanje*« stupila je u razgovor ili kako je ona to nazvala »diskusiju« (Jarić 2014: 95–110) s *Dušanovim zakonikom*, ali isto tako i sa svojim savremenikima 20. veka. Sama reč »diskurs«, koju je Desanka Maksimović upotrebila u svom delu *Tražim pomilovanje*, ukazuje na snažan, polemički način pisanja i razmišljanja pesnikinje iz druge polovine dvadesetoga veka (Jarić 2014: 95–110). Veliko pitanje koje Desanka Maksimović postavlja u svojoj zbirci dotiče se odnosa rodoljublja i socijalne pravde čoveka. (ibid.: 95–110). Marksisti su tvrdili da u društvu postoje dve najbitnije društvene grupe: vodeći razred i podređeni razred ljudi. Smatrali su kako sva proizvodna sredstva trebaju biti u zajedničkoj upotrebi: kapital, radna sila, zgrade, strojevi itd., Udruživanjem u jedno te grupe bi mogle izostati. Marx je tvrdio kako je samo »primitivni komunizam« jedini način gde doista mogu društvene grupe izostati (Haralambos, Holborn 2001: 29–44). Od tada su sve društvene grupe podeljene u dva razreda: u antičkom dobu to su bili gospodar i sužanj, u feudalnom društvu postojali su feudalci i kmetovi, a danas te razrede možemo podeliti na razred kapitalista i radnika u kapitalističkom društvu. Isti način takvog okrutnog vladanja prisutan je u antici, u 14. veku kada je vladao car Dušan, ali i u 20. veku kada je tu istu nepravdu osetila Desanka Maksimović i tražila pomilovanje za sve koji nisu na višoj funkciji, koji ne mogu da prevaziđu sebe i koji su obični radnici. U svojim pesmama Desanka Maksimović želela je upozoriti na raslojavanje ljudi u društvu i postići razumevanje vodeće grupe do radničke klase.

2. NOVI REALIZAM

Realizam kao književni period bio je prisutan u srpskoj literaturi u 19. veku sedamdesetih godina. Teme koje je realizam obrađivao vezane su za malog čoveka i njegov svet i sve što se u stvarnosti događalo u onom vremenu. pisci onoga doba svu pažnju preusmeravali su na narodni život, na folklor i sve što je tadašnje vreme tek donosilo. Težnja je bila na precizan način opisati ne samo ljude, nego i njihov govor, karakter, okolinu u kojoj se nalaze i životnu brigu (Deretić 1983: 497). Jovan Deretić u knjizi *Istorija srpske književnosti* ističe dva realizma. Prvi je nastao u 19., a drugi u 20. veku. Opisan je kao antirealistički i avangardni model, a drugi model ima karakteristike prošlog realizma gde se pojavljuje pored realističkog gledanja na svet i društvena angažovanost, što je jedna od najbitnijih karakteristika novog realizma. Kolektivno su želeli pristupiti problemu i zajedno ga rešavati ujedinjeno kao društvo ili kao ljudi s istim ciljevima za bolju budućnost. U tom književnom razdoblju pokrenula se socijalna literatura koju prihvataju svi tadašnji predstavnici; naročito levi ekspresionisti i nadrealisti (ibid.: 543–548).

Važnu funkciju dobiva tradicionalistička tematika koja se okreće prema tradicionalnom, klasičnom, ali pre svega realističkom. Pre toga kritički realizam 19. veka nije prihvatao takve teme, a novi realizam počeo je da doživljava totalnu afirmaciju u tom pravcu. Težnje prema novom shvatanju dolazile su iz sovjetske književnosti, čiji predstavnici su bili Majakovski i Gorki. Iako je novi realizam nastao posle kritičkog realizma iz 19. veka, ali on nije bio ni nastavak, a isto tako ni obnova klasičnog realizma. Taj period predstavljao je nešto novo što se pre toga nije pojavljivalo ni postojalo. U tom razdoblju stvarali su većinom mladi intelektualci koji su bili progresivno orijentisani u društvu. U to doba oni su dolazili iz različitih jugoslovenskih kultura. Prvo njihovo delovanje moglo bi se obeležiti knjigom *Knjiga drugova*, izdanom 1929. godine. Njeni urednici bili su Jovan Popović i Novak Simić, a saradnici najmlađi jugoslovenski liričari. Zajedno su kolektivno sarađivali, ali i izdavali u izdavačkom preduzeću »Nolit« u kojemu su objavljivali i časopis *Nova literatura*. Od 1941. godine njihov pokret prolazio je kroz dve velike faze. Prva faza trajala je do 1934., a odnosila se na fazu socijalne literature. Druga faza, koja je trajala od 1935. do 1941., odnosi se na fazu realizma. Osim časopisa *Nova literatura*, u prvoj fazi izlazili su: »Kultura«, »Stožer« i »Literatura«. Časopisi značajni za drugu fazu bili su: »Naša stvarnost« i »Umetnost i kritika«.

Od samih početaka pa do kraja pokret imao je opšte jugoslovenski karakter. Osnovni problem, ili poetiku socijalne literature čini dijalektički materijalizam i marksistički pogled na tadašnje

društvo. Glavna ideja bila je pronalaženje rešenja za oblikovanje savremenog kapitalizma onog doba. To opredelenje, način na koji počinju da rešavaju shvaćeno, bilo je shvaćeno kao apsolut, kao totalna angažovanost koja obuhvaća sva sredstva, uključujući i naučno umetničko stvaranje. Jovan Deretić (ibid.: 543–548) napisao je da prava književnost mora biti angažovana u borbi radničke klase i svih naprednih snaga za revolucionarni preobražaj društva. Sve ostalo kao što su talenat, individualnost i inspiracija sporedne su kvalitete.

Novi realizam pokušao se baviti realističkom slikom sveta kao što je to bilo u realizmu 19. veka i preusmerio se na ondašnju sliku sveta sa savremenom socijalnom angažovanošću.

Književnost novog realizma ostvarili su pisci koji izvorno nisu pripadali pokretu socijalne literature. Ta dva pravca, prvi angažovani, više je pripadao bivšim piscima avangardne literature, to jest piscima nadrealizma, a tradicionalno orijentisani model s više elemenata iz realnog života pripadao je drugome pravcu novog realizma. Posle Drugog svetskog rata došlo je do velikih promena svih pravaca novog realizma, naročito dolazi do promena tema koje su se ticale ratnih stradanja: porobljenost zemlje, okupacione prilike i narodnooslobodilačke borbe. U tom periodu pisalo je mnogo poznatih pisaca poput Ive Andrića ili B. Ćopića, ali i jedna od najvećih predstavnica ženske lirike tog doba Desanka Maksimović (ibid.: 544–548).

3. DESANKA MAKSIMOVIĆ I NJENO STVARANJE

Desanka Maksimović na samome je početku svog stvaranja prikazala svoju pesničku zrelost. Njena poezija dobila je zasluženi epitet »ženska poezija«. Pod tim epitetom kritičari su podrazumevali pisanje koje prvenstveno sadrži emocionalnu lirsku ispovest, ali se prikazuje kao filozofsko pisanje. Upravo zbog nedostataka misaone dubine, njenoj poeziji nisu pripisivali veliku vrednost unatoč tome što je njena poezija imala veliki značaj na teritoriji Srbije (Tutnjević 2012: 7–23). Njena duboka osećanja, koja su istovremeno iskrena, sveža i snažna, u poeziji prikazuju velike misli o čoveku i svetu. Kritičar Velimir Živojinović o poeziji D. Maksimović napisao je: »njeno označavanje na prirodu je sve u površinskom divljenju. Što će reći, zar ne, više vedro i lako no složeno i duboko« (Živojinović 1928: 29). Njena lirski osećanja zapravo su zasnovana na dubokoj, nenametljivoj misaonosti. Emocije i misli u tom primeru jesu međusobno povezane. Mogli bismo poeziju Desanke Maksimović shvatiti kao lirsku misaonost, misaonost bez filozofskih konstrukcija s prirodnim osećajima koja nju čine uverljivom i životnijom (Tutnjević 2013: 7–23).

Nikola Koljević u knjizi *Klasici srpskog pesništva* (Koljević 1987: 247–310) pripisuje veliki značaj Desanki Maksimović. Preuzeo je misli Zorana Gavrilovića koji je o Desanki Maksimović zapisao da je ona pesnikinja ljubavi i života, a uz to dodaje da je isto tako pesnikinja prirode koja se odražava u svakom njenom delu. Ona je kao liričarka predstavnik autentične ličnosti pod čijim se pojmom podrazumeva neposredan odnos između sveta stvarnosti i sveta emocija, odnosno osećanja. U vreme početka pisanja Desanke Maksimović u srpskoj poeziji prevladavalo je nekoliko modernističko-avangardnih pesničkih tendencija: ekspresionizam, nadrealizam, zenitizam, kosmizam itd. Njeno pesničko izražavanje nije se pokoravalo ni jednoj tada vladajućoj pesničkoj školi, nego je ona »svoje glavo« krenula vlastitim putem. U njenoj poeziji primeti se odnos između misli i osećanja, ali i sinteza tradicionalnog i modernog. Poezija i ostala dela bila su pristupačna i razumljiva svima jer je pisala je za širok krug čitalaca.

Kritičari poeziju Desanke Maksimović nisu smatrali modernom jer tada nije pripadala ni jednoj određenoj tendenciji, ali je ipak u svim pogledima bila savremena i aktualna s događajima iz realnosti. Pratila je aktualnost i značajne događaje svog naroda i celokupne okoline. U njenim pesmama primećuju se saosećanja prema »malom«, običnom »putniku treće klase«, to jest čoveka koji vozom putuje u trećem razrednom vagonu, a ne u prvom,

komfortnijem i skupljem. Želela je predstaviti manje zastupljenu populaciju ljudi koje je razumela i dati im podršku u svojim pesmama.

Posle Drugog svetskog rata Desanka Maksimović angažuje se za afirmaciju obnove i izgradnju porušene zemlje i stalno se zalaže za optimizam u stvaranju novog društva, sa željom za boljim životom običnih ljudi. Posle poratnog stvaranja, kada je to počelo da gubi značenje u tadašnjem društvu, ona se počela nagnjati u nešto starije, a to je u daleka istorijska prošlost (Tutnjević 2013: 7–23). Njeno glavno oružje u poeziji bili su ljubav i čovekoljublje za koje se pesnikinja borila i želela da tu borbu oseće sva živa bića ovog sveta. Ona je pesnik intimnih, ljudskih osećanja, prirode, neba, sunca, mesečine, trava potoka i reka. U delima možemo da osetimo njenu vedrinu, optimizam te veru u život i ljude. Miran život i poštovanje prava svih ljudi njene su istaknute ideje u pisanju bez obzira na identitet i narodnu pripadnost (ibid.: 7–23).

N. Koljević u tekstu *Klasici srpskog pesništva* rekao je da verovatno ni jedan drugi srpski pesnik nije bio toliko istaknut u 20. veku kao što je to bila Desanka Maksimović sa svojim dugim periodom stvaranja. Njena dela više su prehvalili nego kritički osuđivali kritičari 20. veka. Najveću pažnju kritičari su posvetili njenoj formi koja je bila posebna zbog autentičnosti. V. Živojinović primetio je u njenoj lirici pomaknutost u smislu vlastite individualnosti jer na nju nije uticao niti jedan strani prethodnik kao ni pisci njene teritorije: V. Ilić, Šantić, Dučić ili Rakić. Živojinović u delu *Iz književnosti i pozorišta* napisao da njen stih ima potpuno nov, do tada nigde приметljiv sadržaj, odnosno način pisanja. O njenom stihu govori kao o muzikalnom, punom unutarnjih metričkih zakonitosti, a bez strogog metričkog ritma, s nečim »lelujavim« u metričkoj poremećenosti. Ivan V. Galić tu istu ideju osvetlio je sa središnjom idejom o prirodi izražaja pesnikinje, čija je melodija, po njemu, sestra govorne melodije. Njeno pisanje označava prirodan govor pun emocija i osećanja. »Maksimovićeva je unela čitavo obilje novih aliteracija i rima ali sve su te novine skoro uvek nekako prirodno na svom mestu«, zapisao je Nikola Koljević (1987: 247–310).

Kritičari u kritičkim časopisima i ostalim tekstovima nisu skretali pažnju samo na formu. Njena lirika bila je jedinstveni uspeh u obnavljanju i jačanju bliskosti između romantičkog osećanja i simbolističkog oblika izražavanja. Elementi govorne melodije, zapisao je Nikola Koljević u tekstu *Klasici srpskog pesništva*, jesu stvaranje »strasne lirike« u njenom pisanju koje je u savremenom, prirodnom jeziku upotrebljen i jezički je najprirodniji. Baš zbog te prirodnosti i iskrenosti, njene pesme možemo približiti realnim osećanjima. Lalić u svojim

kritičkim tekstovima opisuje njeno ispovedanje kao »verbalan prevod emocija«. To prevođenje emocija na govornu melodiju i ritmičnost možemo shvatiti kao skretanje pažnje na njenu izražajnu strukturu i ostvarivanje jedinstvenog, emocionalnog i osećajnog bogatstva u izrazu. Desanka Maksimović prirodu shvata kao »šumu simbola« koju je, uz pomoć govorne melodije, ispovedala sa slutnjama i mislima. Zoran Gavrilović smatra da je Desanka Maksimović bila i ostala pesnik razapet između principa ljubavi i smrti. Nikola Koljević smatra kako je D. Maksimović zbirkom *Tražim pomilovanje* nastojala da prikaže da obnova prirodne ispovednosti i prirodne oblikotvornosti ima mnogo jače i za društveni krug bitne temelje i značenja s obzirom na jednostavnost njenog pisanja i izražavanja (Koljević 1987: 309).

U prvom planu književne umetnosti u Srbiji 20. veka Jovan Deretić u knjizi Istorija srpske književnosti Desanku Maksimović prikazuje kao vodeću ličnost tadašnjeg književnog stvaralaštva. Njeno detinjstvo vezano je za Brankovinu gde je pohađala »brankovinsku školu« u kojoj je završila tri razreda osnovne škole. Njen otac, Mihajlo Maksimović, 1908. godine bio je postavljen za učitelja valjevske osnovne škole. Za Desanku Maksimović bila je to velika promena. Otišla je iz voljenog sela čijim lepotama se divila i radovala. Milorad R. Blečić u knjizi *Život praćen pesmom* citirao je njene sledeće reči:

»Dok smo živeli u selu, radovala sam se uvek odlasku u Valjevo; ali sam posle, 1908. očevo premeštaj tamo i rastanak sa selom jedva sam prebolela. Krišom sam uveče plakala kraj potoka, na putu koji vodi dedinoj kući, u šumarcima gde sam obično vrebala zečeve i veverice kad me je baka često slala da tražim pogubljene ćuriće. Selidba i smeštanje u gradsku kuću malo su zabašurili bili ovo tugovanje, koje je ponovo oživelo kad sam se našla osamljena, ostavivši stare drugove u selu, a ne stekavši još nove.« (Deretić 1983: 546).

Tako se osećala iako je bila rođena u selu Rabrovici, blizu većeg grada Valjeva. U tom gradu pohađala je gimnaziju posle koje se odlučila za studije istorije i književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Sve do polaska u penziju 1953., bila je zaposlena kao nastavnica u školama u više različitih gradova kao što su Obrenovac, Dubrovnik i Beograd u kojem se održala do kraja svoga života. Svoje prve pesme objavila je u časopisu »Misao« 1920. godine. Objavila je pedesetak knjiga poezije, pesama i proze za decu i omladinu te putopisne, pripovedačke i romansijske proze. Prevodila je poeziju na više stranih jezika kao što su: slovenački, ruski, bugarski i francuski. Ipak najviše objavljenih dela činila je poezija u kojoj

je ispovedala svoja velika osećanja i svoje duboke misli. Među njenim mnogobrojnim knjigama pesama najpoznatije i najbitnije su sledeće:

1. Pesme 1924.
2. Zeleni vitez 1930.
3. Pesnik i zavičaj 1946.
4. Otadžbino, tu sam 1951.
5. Miris zemlje 1955.
6. Zarobljenik snova 1960.
7. Tražim pomilovanje 1964.
8. Nemam više vremena 1973.
9. Letopis Perunovih potomaka 1976.
10. Pesme iz Norveške 1976.
11. Ničija zemlja 1979.

Sva ova dela mogu nas inspirirati te o Desanki Maksimović možemo zaključiti da je jedna od najizrazitijih predstavnika njene takozvane »ženske lirike« koja je duhovno srodna ženskoj narodnoj poeziji. Osobine njenog stvaranja su jednostavnost, bistrina, lakoća, upotreba raznovrsnih tema i isticanje »malog« čoveka u društvu. U svoje zbirke unosila je socijalne teme, rodoljubivost i osećanja u kojima je upoređivala odnos ljudi i života. Sva svoja dela pisala je na nekomplikovan, jednostavan način kako bi svi čitaoci mogli shvatiti njenu bistrinu misli i saosećanje, to jest, želela je da svako ume da razume njenu poeziju. Bit njenog izražavanja činila je lirika raspoloženja i osećanja. Veliki broj njenih pesama ima ispovedni karakter. U njenoj poeziji oseća se dubina njene duše i intime te njeno svakodnevno, na neki način, aktuelno razmišljanje.

Jovan Deretić (ibid.:544–545) to potvrđuje s ciklusom pesama »Takva sam ja«. U tom ciklusu J. Deretić posebno ističe pesmu »Ja sam ja« gde pesnikinja predstavlja lirski dijalog sa samom sobom ili lirski dijalog između njene rascepljene duše. S jedne strane možemo zapaziti zatvorenost, sumornost i usamljenost, a s druge bežanje pesnikinje od same sebe. Tematika

pesama vezuje se uz ljubav, bol i patnju. Njene najpoznatije ljubavne pesme su: »Strepnja«, »Čežnja«, »Predosećanje« i »Opomena«. Pored ljubavne tematike, ono što je čini posebnom jeste unošenje doživljaja prirodne okoline. Bez obzira na to koju tematiku je pesnikinja obrađivala, da li ljubavnu, socijalnu, nacionalnu ili rodoljubivu, uvek je isticala prirodu kao takvu što je pesmama dalo drugačiji doživljaj.

U knjizi M. R. Blečića *Život praćen pesmom*, o stvaranju D. Maksimović, možemo da vidimo kako je znala i u delima i u stvarnom životu ukazivati na prirodu:

»Tu u tom dedinom zabranu, napisala sam zbilja mnogo pesama, ne samo u mladosti kao student i gimnazist, odlazeći za vreme školskih raspusta, već i kasnije, kao zreo čovek i pesnik. Tu negde na panju, između žbunja, pročitala sam mnogo knjiga, napisanih u dalekom svetu - u Beogradu, Moskvi, Parizu, Poljskoj, Engleskoj. Po tim šumarcima smo moja braća, sestre, naši drugovi koji su nam dolazili u goste i ja, vodili duge razgovore, recitovali, glumili, pevali po mesečini. Tu sam, kod tetke i dede, upoznala dobro svoj narod, njegove zabave, njegove muke.« (Blečić 1985: 20–21).

U tom tekstu, koji nije njeno delo nego samo misli njenog života, možemo da osetimo blagi, idilični ton njenog izražavanja. Jovan Deretić kod Desanke Maksimović ističe rascepljenost duše koju ona deli na svetlu i mračnu stranu. U njenim tamnim pesmama pojavljuju se mračni, negativni junaci kao što su aždaje, pauk i bauk (Deretić 1983: 543–548). Primer njene mračne pesme je »Pokošena trava« u kojoj se kosidba doživljava kao nasilje nad nečim lepim kao što je zelena trava, a pokošenu livadu pesnikinja opisuje kao ogromno, prazno bojno polje i ratište. Svim negativnim temama njene poezije zajedničko je saosećanje s nevinim žrtvama nečijeg nasilja. Možemo da istaknemo još jednu negativnu, tamnu i mračnu pesmu njenog stvaranja, a to je »Krvava bajka«. Ta pesma govori o istinskom događaju: žrtvi nasilja kragujevačkih đaka. Tu se oseća negativna atmosfera i nasilje, a pored toga jaka empatija prema nevinoj, nemoćnoj deci koja nisu bila kriva za svoju sudbinu i koja nisu mogla okusiti svetlu stranu života.

Pesme Desanke Maksimović obuhvaćaju kolektivna, društvena nadahnuća istorijom. Socijalna poezija nastala je, napisao je J. Deretić (ibid.: 543), kao njena »sopstvena reakcija na život«. Desanka Maksimović temama socijalnog života prilazi više s moralno - psihološkog vidika nego sa klasne strane. Opisan je život seljaka i radnika. Teme su vezane za seljačku brigu koja je neprestano prisutna u životu i ne smiruje se ni u slučaju smrti. Pored toga istaknuta je spontanost ljudi i njihova srdačnost. Govori o »putnicima treće klase«,

kojima obeležava obične ljudi. Jezik koji koristi u tim pesmama sličan je kolokvijalnom govoru. Dela tog ranga nastala su nakon ratova i vezuju se za poratna stradanja običnih ljudi i seljaka. U ratnim pesmama dominira ustanička tema, dva velika ustanka. To su ustanci iz 1804. i 1941. godine. Glavni junak rodoljubivih pesama je Srbija, zemlja istorijskih bogatstva, zemlja velikih ljudi, država velikih tajni, zemlja mračnih događaja, ali takođe lepih i svetlih događaja.

U knjizi M. R. Blečića nalazimo citat Desanke Maksimović koja o svojoj domovini govori sledeće:

»Razloge i korene mog patriotskog osećanja treba tražiti najpre u tome što mi je i otac bio veliki rodoljub, a onda u tome što sam rođena u ustaničkom kraju, što sam rasla u Brankovini, zavičaju Nenadovića, što sam se vaspitavala na narodnoj poeziji, što sam živela uz ljude koji su nju znali i cenili, koji su se trudili da postupaju prema njenim moralnim i rodoljubivim uzorima. Razloge i korene toga mog osećanja treba tražiti i u tome što sam svoju zemlju videla sasvim izbliza, što su mi seljaci i nadničari bili takoreći susedi, što sam kao dete i pevala i gledala kako »Srbin ide rado u vojnike«. Karakteristika mog patriotskog osećanja je ljubav za zemlju i za običnog malog čoveka na njoj, ali ono je i ponos, ono je i svest da smo u svetu neko i nešto, ono je želja da napredujemo, da i u miru budemo veliki kao u ratu, da u civilizaciji stignemo civilizovane, a da, pritom u kulturi ne osiromašimo«. (Blečić 1985: 140).

ili

»Kao što je prirodno da se svaki čovek u značajnim, osobito tragičnim trenucima svoga naroda angažuje, da ne posmatra sebično i hladno što se oko njega zbiva, prirodno je i da se pesnika, koji bi trebalo da je predstavnik najboljih, kosne sudbina naroda kome pripada. Oni kojih se ne takne sudbina i patnja njihove zemlje znači da su nedovršeni kao ljudi, ili da su suviše mladi pa ne mogu da izađu iz rođenog srca ili da su odnarođeni«. (ibid.: 141).

U tom citatu oseća se patriotska ljubav pesnikinje prema svojoj državi i narodu. To i jeste bitna karakteristika njene poezije i pesničke zbirke *Tražim pomilovanje – lirske diskusije s Dušanovim zakonom* (ibid.: 83–96).

4. CAR STEFAN DUŠAN NEMANJIĆ I *DUŠANOV ZAKONIK*

Car Dušan Nemanjić bio je srednjevekovni srpski kralj (1331.–1345.) i prvi okrunjeni srpski car (1346.–1355.). Živeo je u periodu od 1308. godine do 1355. godine. Dušan je jedan od bitnijih ličnosti iz srpske istorije koja je uticala na širenje srpske kulture i civilizacije na teritoriju tadašnje Srbije, ali pritom i bitna ličnost za srpsku književnost kao takvu.

Dušanov zakonik donesen je sredinom 14. veka kako bi se uredili društveni i ekonomski odnosi unutar teritorije tadašnje Srbije. Moć feudalne Srbije bila je ogromna, osvajali su strane teritorije i zbog toga je došlo do porasta etničke i političke raznolikosti društva. Da bi mogli funkcionisati, morali su se suočiti sa stranim i pravnim običajima. Tada vladajuća srpska vlastela slagala se složno s tim da treba nešto učiniti u tom smeru. Došlo je do delikatne političke situacije. Trebalo je regulisati populaciju vlastele sa seljačkim stanovništvom po nekim novim jedinstvenim pravnim kriterijima. Car Dušan osećao se dužnim da nešto napravi u smislu pravnih zakona. Morali su se politički spajati svi delovi nastale države, odnosno državne teritorije. Za takav raznovrsan naraštaj u državi koja je pre toga imala drugačiju kulturu, ciljeve i ponašanje, morao je nastati novi pravni list, nešto što će ljudi smatrati moćnim, čega će se bojati i što će poštovati. Stvaranjem zakonika došlo je do značajnih političkih promena unutar tadašnje teritorije (Jasić 1968: 161–162).

Godine 1346. srpsku arhiepiskopiju proglašavaju patrijaršijom, a Dušan postaje car. Posle toga Car Dušan izrađuje Zakonik koji obeležava pravno—političku aktivnost. Teško možemo da potvrdimo nastanak, odnosno godinu nastajanja Zakonika, ali smatra se da je nastao oko 1347. godine. Dokazi za takvo mišljenje pruženi su u Dušanovom pismu koje je sačuvano uz *Rakovački prepis Dušanovog Zakonika*. Svi pravni članovi *Zakonika* bili su prihvaćeni na osnovu pravoslavne vere.

Zakonik je sastavljen od četiri dela: izvesni vizantijski propisi (posebno Vasilike), vladalačke povelje, ugovori sa Dubrovnikom i pravni običaji. U prvi plan stavlja se crkva koja želi da se pobrine o međusobnim odnosima crkvenih ustanova i države, a sve s ciljem jačanja crkve.

Dušanov Zakonik sadrži propise i sudske postupke nekog slučaja i na osnovi toga primerene kazne (ibid.: 205).

Sastoji se od 201. člana u kojima su opisane kazne za sve pripadnike carstva. Prvih 38. člana posvećeno je crkvi, zatim slede odredbe koje se odnose na vlastelu i slobodne ljude, a na kraju slede kazne i obaveze zavisnog stanovništva, sebra i robova.

Oseća se nejednak pristup prema ljudima s obzirom na jačinu kazne. Kazna se određivala i vršila na temelju položaja čoveka u društvu unutar države. To dokazuje da je Dušanovo carstvo bila tipična feudalna država. Za ista krivična dela pripadnici različitih staleža i različitih kasta drugačije su bili kažnjavani (ibid.: 161). *Zakonik* se sastoji od prava staleža u kojima se opisuje razlika između kasta. Crkva kao najveći feudalac u Srbiji ima veliki niz povlastica. Nije dopuštala mešovite brakove, a u *Zakoniku* su utvrđena sudska prava crkve, opisane obaveznosti crkvenog braka i sankcije protiv katoličke (latinske crkve).

Primer iz *Zakoniku o jeresi latinskoj*:

Član 6: »I za jeres latinsku, što su obratili hrišćane u azimstvo, da se vrate opet u hrišćanstvo, ako se nađe ko prešutivši i ne povrativši se u hrišćanstvo, da se kazni kako piše u zakonu svetih otaca.« (Jasić 1968: 164).

Odnos između crkve i države bio je tesan, proganjali su jeretike, odnosno državne prestupnike. Onog ko se suprotstavio pravoslavnom vladaru država je kažnjavala s ekskomunikacijom. Ekskomunikacija znači isključenje, odnosno isterivanje iz nekog društva ili zajednice. Naročito se takva kazna odnosi na isključenje iz crkve, koja je bila najbitnija institucija u Dušanovo doba.

Primer iz *Zakonika o jeretiku*:

Član 10: »I ko se nađe ko jeretik, živeći među hrišćanima, da se ožeže po obrazu i da se izгна, a ko bi ga tajio, i taj da se ožeže.« (ibid.: 165).

Crkva kao najbitnija društvena ustanova posedovala je ogromna feudalna imanja koja su bila vrednija i imala veće povlastice od vlastelinskih, odnosno gradskih. Moćan stalež u Dušanovom Carstvu bila je vlastela. Posle crkve bila je najbitniji član zajednice te je u zakonu podeljena na dva dela: velika i mala vlastela. Vlastela je posedovala imanja s kojima je mogla raspolagati kako god je htela. Mogli su ih prodati, dati u miraz ili pokloniti nekome bez ikakvih ograničenja. Baštinski je posed po pravilu bio nasleđen, ostajao je u trajnom vlasništvu vlastelina, a to znači da se prenosio iz roda u rod. Vladar ga je mogao oduzeti samo u posebnim slučajevima kao što je to mogla biti izdaja. Moćan vlastelin je ipak u zajednici imao određene obaveze i dužnosti prema vladaru i državi. Te obaveze bile su plaćanje godišnjeg poreza i odziv prema vojnoj službi.

Primer iz *Zakonika o baštini i vojsci*:

Član 42. »I baštine sve da su slobodne od svih rabota i danaka carstva mi, osim da daju soće i vojsku da vojuju po zakonu.« (ibid.: 170).

Meropsi ili zavisni zemljoradnici, seljaci koji rade i žive na posedima vlastele, crkve ili cara, imali su pored svojih osnovnih dužnosti i druge obaveze kao što je obavljanje funkcije stražara na putevima, prihvatanje cara i vlastelina u svoj dom kada se oni nalaze na putu. Njihovo kretanje bilo je ograničeno, a kazne u primeru bežanja i neposlušnosti bile su rigorozne.

Član 201. »Meropah, ako pobegne kuda od svoga gospodara u drugu zemlju ili carevu, gde ga nađe gospodar njegov, da ga osudi i nos raspori, i ujemči da je opet njegov, a drugo ništa da mu ne uzme.« (ibid.: 201).

U carstvu su pored seljaka živeli i robovi. Razlika između meropsa i robova bila je u zemlji koju robovi nisu imali za obrađivanje jer nije bila u njihovom vlasništvu. Rob je bio kućni ili agrarni pomoćnik koji je obrađivao zemlju sa seljakom. Vlastelini su robove mogli prodavati ili ih ostaviti za nasleđe svojim potomcima.

U Dušanovom Zakoniku, u članu 67. o robovima i meropsima zapisano je sledeće:

»Robovi i meropsi, koji sede zajedno u jednom selu, svaka plaća koja dolazi, da plaćaju svi zajedno; po ljudima kako plaću plaćaju i rabotu rabotaju; tako i zemlju da drže.« (ibid.: 175).

Veličina same kazne ovisila je razini staleža. Sve je zavisilo o društvenom položaju čoveka, ali takođe i o grešci koja je bila napravljena. U *Dušanovom Zakoniku* bio je prihvaćen vizantijski sistem kazni. Kažnjavanje je bilo surovo, nasilno i za današnje društvo neprihvatljivo. *Zakonik* je posedovao sve vrste nasilja osim kastriranja. U nekim delovima kazna se vršila sakaćenjem, što znači da su kršitelju odsekli onaj deo tela kojim se koristio u krivičnom delu. Ako je nešto nepristojno govorio odsekli bi mu jezik, ili kada bi nešto ukrao odsekli bi mu ruku. Ako se krivično delo ticalo sebra i povlašćenog staleža, kaznu je dobivao samo sebar. Jedna od kazni bila je i batinjanje kojim su se kažnjavali svi pripadnici osim visoke vlastele; a žigosanje bi usledilo u slučaju da meropah pobegne od svoga vladara (čl. 201). Progonjenje je bilo predviđeno samo u dva slučaja: ako bi katolik uzimao hristjanku koja nije krštena (čl. 9) i ako bi se među hrišćanima našao jeretik (čl. 10, 11). U *Zakoniku* se pominje i smrtna kazna koja je bila predviđena za dosta krivičnih dela: ako bi sebar na silu

uzeo vlastelinku (čl. 53) , ako bi netko ubio popa, kaluđera ili episkopa (čl. 95), ako bi netko ubio svoga srodnika, brata, sina, oca (čl. 96), ako bi neko srušio crkvu (130), ako je razbojnik bio uhvaćen na delu (čl. 149), itd. (ibid.: 163–201).

Član 131: »Na vojsci svađe da nije, akoli se dva svade, da se biju, a drugi niko od vojnika da im ne pomogne; akoli ko poteče i pomogne izazivaču, oni da se ubiju.« (ibid.: 186).

5. POČETAK STVARANJA DESANKE MAKSIMOVIĆ

U časopisu Misao objavila je 1920. godine dve svoje pesme: »Jedna smrt« i »Pitanje«.

Časopis je izlazio pod uredništvom V. Živojinovića Massuke i Sime Pandurovića. Pandurović i Živojinović prihvatili su poeziju tada mlade Desanke Maksimović i uključili je u časopis Misao što je podrazumevalo isticanje jedne originalne poezije. Razlog za prihvatanje poezije mlade pesnikinje bio je zbog njene umetničke vrednosti i lepote stihova. Čitaoci su odmah shvatali i razumeli njena dela, a najveći broj obožavalaca dobila je njena pesma koja je bila objavljena u časopisu »Strepnja«. Književni kritičari o poeziji Desanke Maksimović imali su isto mišljenje kao i njeni čitaoci koji su bili zadovoljni lakoćom i vedrinom njenih prvih pesama (Đorđević 1998: 7–30).

Ljubica Đorđević u svojoj doktorskoj disertaciji (ibid.: 7–11) zapitala se o počecima njenog stvaranja, trenu kada je Desanka Maksimović počela pisati prve pesme. I sama Desanka Maksimović nekoliko je puta govorila o svojim počecima, ali oni se kronološki ne podudaraju. Nepreciznost sećanja pojavljuje se u četrdesetim i pedesetim godinama njenog života. Beleške i dnevnike o svom radu pesnikinja nije čuvala kao dokumente koji bi potvrdili njen stvaralački rad u tom periodu. Za svoju prvu pesmu izjavila je da je nastala kada se počela zaljubljavati, drugi put je rekla da je ta ista pesma nastala u đačkim klupama, a posle toga izjavila je da je napisana s njenih navršenih četrnaest godina. Ipak Đorđević izjavljuje (ibid.: 14–15) da se iz tog kaosa može približno shvatiti početak njenog pisanja od ranih godina njenoga detinjstva.

U detinjstvu i mladosti ona je razvila senzibilnost za prirodu, lepotu, život i ljubav prema ljudima i literaturi. Otac joj je bio uzor u pisanju jer od njega i potiče prvi uticaj za pesničko izražavanje. Uvek je njemu donosila na procenu svoja novo napisana dela i jednom prilikom o tome je izjavila: »Čujem još očevo uzbuđeno ćutanje kojim je govorio rečitije od reči nad mojom prvom pesmom još detinjom«. Svom ocu posvetila je i ciklus pesama »Sećanje na oca«. (ibid.: 13). Literatura, kojom se Desanka Maksimović bavila kako bi mogla napisati

svoje radove, bila je pre svega Antologija narodne poezije i proze Vuka Karadžića. Pod uticajem njegovog pisanja nastale su njene prve pesme. Posle toga iz njene domaće umetničke književnosti bavila se poezijom srpskih romantičara i realista, a najviše poezijom Jovana Dučića.

Na njena dela uticale su i strane literature, kao što su francuska i ruska. Ona je proučavala ruske i francuske pisce koji su na njena dela ostavljali veliki pečat.

Njeno pisanje bilo je slikovito s detinjskim igrama, s kojima je pridobila čistotu jezika i leksičko bogatstvo. Koristila se jezikom ruralne sredine jer ga je smatrala najlepšim jezikom.

Za njeno pisanje dominantu ulogu imala je Brankovina i njeno detinjstvo u tom selu. Drugi prostor koji obeležava njenu poeziju i isto tako je mnogo bitan za njeno stvaranje, to je grad Beograd. Od upisa na Univerzitet, 1919. godine ona je skoro celo vreme živela u tom gradu i stvarala svoja dela. Tu je štampala i svoju prvu pesničku zbirku *Pesme*, 1924. godine i sve ostale knjige do Drugog svetskog rata. Beograd nije postao glavni grad njene poezije kao što je to bila Brankovina, ali je na njena dela ostavio veliki pečat i davao pesnikinji ogromnu inspiraciju. O ljubavi prema Beogradu, Desanka Maksimović rekla je sledeće:

»Volim ga zbog njegovog položaja koji je kao osmatračnica na bojnopolju; volim ga zbog njegovih ulica koje nikako neće da postanu gradske, stalno se penju i silaze kao da idu kroz šumu, volim ga zbog mentaliteta njegovih ljudi koji je velegradski, lišen sitničavosti i drugih osobina svojstvenih maloj sredini« (Đorđević 1998: 18).

Pisci u Srbiji posle prvih poratnih godina bili su angažovani u objavljivanju novih književnih dela. Neki od pisaca postavljali su nove književne programe, a opet drugi naglašavali kontinuitet sa već postojećim. Desanka Maksimović u to doba širila je svoju poeziju i činila je kompleksnijom i inteligentnijom od njenog ranijeg stvaranja (ibid.: 19–20).

6. STILSKE OSOBINE SRPSKE LIRIKE 20. VEKA

U knjizi *Pesničko delo Desanke Maksimović* Lj. Đorđević proučava periodizaciju 20. veka kod koje u prvom planu ističe njen stil pisanja. Pod pojmom stil podrazumeva se skup konstruktivnih principa koji se odnose na smisao književnih dela, a isto tako i na unutrašnje strukture književnog dela te na osobenosti jezika u kojem se osniva smisao i književni tekst. Smisao književnih dela označavaju ideje, poruke i umetnikov stav. Svaki pisac ima mogućnost izabrati sebi svoj način pisanja s različitim elementima savremenih stilova, a jedan od tih elemenata jeste i istorijsko - stilska ambijentacija što je i bitan odabrani stil pesnikinje za temu koju obrađujemo. Za svaku periodizaciju bitna je slojevitost književnosti. Drugim rečima, mogli bismo objasniti da je to isticanje jednog stila kao vodećeg po kome se imenuje neko razdoblje književnosti. Za razumevanje jednog stila bitno je praćenje i shvatanje tog načina izražavanja.

Periodizacija književnosti element je istorije književnosti. U teoriji za književnoistorijsko shvatanje literature postoji više metoda, a nas će zanimati samo one koje služe tumačenju dela Desanke Maksimović. U pitanju su vremenske granice, koje su bitne za određivanje periodizacije. Periodizacija 20. veka okvirno sastoji se od modernizma, ekspresionizma, nadrealizma, socijalne literature, individualno - psihološkog estetizma i savremene književnosti. Modernizam je bio stil koji se konstituisao pretežno na asimilovanim idejama i literarnim postupcima francuske poezije. Umetnički gledano predstavljao je oblike parnasizma, simbolizma i impresionizma. Glavni predstavnici bili su Jovan Dučić i Milan Rakić koje pesnikinja lično poznavala (ibid.: 23) i s njima sarađivala. Februara 1935. Dučić je o njoj izjavio: »Kod nas je Desanka, po mom mišljenju, liričar prvog ranga«. (Đorđević 1998: 23).

Sledeći period bio je ekspresionizam kao stil određene grupe pisaca nastalih neposredno posle Prvog svetskog rata. Pripadnici grupe »Alpah«, grupe umetnika, bili su predstavnici tog stila. Glavni predstavnici te grupe bili su Miloš Crnjanski, Rastko Petrović, Rade Drainac. Ekspresionisti vizionarski su prikazivali svoj pesnički svet. Njihov lirski subjekat nalazio se u »prostorima galaksije« (ibid.: 25) koji je prilazio kozmičkim neznanim stvarima i stremio u daljine. Ekspresionisti su u svome liku prikazivali modernog čoveka, čoveka koji će se iz negativne okoline izvući i tražiti bitno u sebi i svetu. Ekspresionistički lik je sam, individualistički koncipiran i nije društvene i socijalne naravi. Književna dela ekspresionista

najčešće traže neki nepoznati svet, nepoznatu ideju i prostor, gde najčešće stižu do boga ili mita. Najbitnije teme ekspresionističkog stvaranja su bog, ljubav i mit.

Subjektivizam je bila pozicija s koje su sagledali na intuiciju i shvatali »novu osetljivost« (Đorđević 1998: 22–26).

Desanka Maksimović bila je u kontaktu s piscima ekspresionizma, naročito s Milošem Crnjanskim. O njemu sećala se sledećeg: »Na Univerzitetu sam zatekla Miloša Crnjanskog. Sretali smo se na časovima istorije. Još je bio na Univerzitetu kada je spremao za štampu 'Dnevnik o Čarnojeviću'. Dao mi je da ga pročitam. Pravo je čudo tada bilo za mene koliko je bio ravnodušan prema takozvanoj interpunkciji u toj knjizi. Na neku moju primedbu povodom toga rekao je kao da se ne radi o knjizi, o tako divnoj knjizi: »Slobodno možete pomerati te znake kako hoćete[...]« (ibid.: 28).

Kao ekspresionizam, tako je i nadrealizam imao veliki uticaj na Desanku Maksimović i njena dela. Nadrealizam se pojavio zbog uticanja francuskih nadrealista Bretona, Aragona i drugih. U tom stilu otkriva se podsvest čoveka, san i iracionalne misli. To se odražava kao nova realnost. S nadrealizmom su želeli otkriti novu predstavu o svetu, neko novo shvatanje sveta i okoline. To razdoblje dvadesetih i tridesetih godina 20. veka razvijalo se u krugu beogradskih intelektualaca. Nadrealističko shvatanje imali su predstavnici Milan Dedinac, Branko Milovanović, Marko Ristić, i mnogo drugih. Sledeći bitan stil za pisanje Desanke Maksimović i shvatanje njene poezije bila je socijalna literatura. Ona je nastala zbog revolucionarnog pokreta proletarijata i njihove ideologije o marksizmu. Socijalna literatura imala je jugoslovenski karakter i podržavala je »male ljude« (ibid.: 29–30).

Kasnije se javlja novi realizam kao i socijalistički realizam. Novi realizam ukida prošle postavke o klasnom karakteru stila u socijalnoj literaturi, protiv je shema u književnosti i ukazuje prave smernice piscima. Poznati novi realisti bili su Branislav Nušić, Jaša Prodanović, Siniša Stanković, a među njima se nailazi i Desanka Maksimović.

Bitne teme socijalističkog realizma, u kojemu je pesnikinja isto tako stvarala, jesu narodnost, patriotizam, domovina, zavičaj, ljubav prema folkloru, društvu, malim ljudima i ljubav prema svojoj zemlji. Pisac socijalističkog realizma želeo je afirmisati sistem novih vrednosti socijalističkog društva. U delima se pod tim uslovom oblikuje optimistička vizija sveta i pozitivan, vedar junak kao protagonist u socijalizmu. Ono što je specifično za socijalistički realizam u jugoslovenskoj književnosti jeste uskost tematskog kruga. Epska nota

najkarakterističnija je za književnost u narodnooslobodilačkoj borbi. Suprotstavljanje literarnom hermetizmu i larpurlartističkom estetizmu bile su bitne note određene književne grupe. Predstavnici tog shvatanja bili su savremenici Desanke Maksimović: Branko Ćopić, Ivo Andrić, Dušan Kostić i Velibor Gligorić.

Zadnji stil koji utiče na Desanku Maksimović je individualno psihološki estetizam. Grupa pisaca u svojim delima zalagala se za principe slobode književnog stvaranja, slobode od ideološkog usmeravanja, a zatim kreiranje umetničkih dela kao individualne projekte i slobodom eksperimentiranja izraza u tekstu. Bitna tehnika nadrealističkog pisanja, kojim se tom stilu zalažu pisci, jeste automatsko pisanje iz svojih misli, iz svoje glave bez razmišljanja (Đorđević 1998: 30–31).

7. UNUTRAŠNJE PERSPEKTIVE PESAMA IZ ZBIRKE *TRAŽIM POMILOVANJE*

Kako Ljubica Đorđević polazi od stava (ibid.: 88–89) da je interpretacija opis umetničkog dela, koji je ostvaren jedinstvenim načinom upotrebe reči opisaćemo delo Desanke Maksimović i način interpretiranja pesničke zbirke *Tražim pomilovanje*. Iz bogate pesničke zbirke odabraćemo deo najistaknutijih pesama koje su bitne za tadašnje i današnje shvatanje »putnika treće klase«, ili drugim rečima, shvatanje ljudi nižega socijalnoga statusa. Pre nego što počnemo s interpretacijom pesama, bitno je naglasiti da je za razumevanje bitna stilska periodizacija jer samo uz pomoć celokupnog opusa možemo razumeti delo Desanke Maksimović, njen način života, njene misli i osećanja.

Cilj interpretacije je da prikazemo funkcionalnost sastavnih delova pesme kao celine koji su zapravo objekti naše analize. Ako kažemo da je pesma umetnost, koja se kao takva uzima za predmet interpretacije, onda je i svaki od njenih elemenata umetnička činjenica. Svaki znak, način pisanja ili stil su bitni za razumevanje celokupne misli. Poezija nije samo »umetnost postupka« već je možemo posmatrati kao umetnički sistem vezan za duh epohe određen mišlju.

Sva njena dela sadrže lepotu, dobrotu i ljubav, ali u njenom se opusu pojavljuju i drugi elementi kao što su: nihilizam, apsurd, alegoričnost, cinizam i ironija. Stav Desanke Maksimović o literaturi uočava se u odgovoru na pitanje: »Šta tražite u literaturi?«; »Ono što i u životu: sebe, čovečnost, istinu i lepotu. Veoma sam osetljiva na stil i muziku reči, sliku. Eto, tu lepotu koju tražim i nalazim oko sebe i sebe sam pokušala da unesem u svoje stihove« (ibid.: 89). O svom sopstvenom stvaralačkom procesu rekla je sledeće: »Najlakše sam napisala uglavnom prve ljubavne pesme, zatim zbirku *Tražim pomilovanje*« (ibid.: 90).

8. REFLEKSIVNA POEZIJA

Poezija Desanke Maksimović je refleksivna, a glavni predmet njenog pevanja je čovek, njegova sudbina i egzistencija. Njene lirske refleksije dotiču se filozofskih tema i predstavljaju večne motive refleksivnog pesništva. U poeziji Desanke Maksimović slika sveta pokazuje se kao subjektivna jer usmerava i određuje lirsku refleksiju na pesnikovo osećanje. Pesme Desanke Maksimović dopunjene su verom i zamenjivanjem svega što je materijalno, moralno, istorijsko, psihološko i idealno. Pri tome lirske refleksije ostvaruju humanizam. Humanizam može da ostvari povezivanje ideja sa emocionalnim stavom. Međutim, ako želimo da refleksije poprimе i umetničku vrednost, moraju da se pojave u sugestivnom, umetnički adekvatnom stilu, da budu ponovo »vraćene neposrednosti«. Desanka Maksimović u svojoj poeziji nastoji posrednim putem istaknuti svoje mišljenje koje je sublimisano u poetsku sliku, najčešće postupkom simbolizacije. Opšta pitanja čoveka o životu koja Desanka Maksimović postavlja pred čitaoce zapravo su bogata estetičkom vrednošću (ibid.: 224).

9. *TRAŽIM POMILOVANJE*: Lirske diskusije s *Dušanovim zakonikom*

Pesnička zbirka *Tražim pomilovanje* jedna je od najbitnijih lirskih ciklusa pesnikinje Desanke Maksimović. Sastoji se od šezdeset i šest pesama. Prvo izdanje te zbirke objavljeno je 1964. godine i kasnije prošireno sa sedam novih pesama. Bitno je dodati da je Desanka Maksimović od perioda 1964. do 1969. godine pored ovih sedam izdala još nekoliko lirskih varijacija za isti ciklus. Desanka Maksimović je ciklus kao ukupnu celinu odredila s podnaslovom *Lirske diskusije s Dušanovim zakonikom*. Suprotstavljanje govornih lica u ciklusu nema vid dijaloga jer se nigde ne uspostavlja razgovor kao određenica dijaloga. U zbirci se nalaze dva monologa: pesnikov i monolog cara. Tako zamišljena diskusija može da traje večno. Iz toga možemo da zaključimo kako zbirka ima otvorenu formu jer je njena diskusija zapravo neograničena.

Zajedničke opšte teme zbirke *Tražim pomilovanje* jesu problem čoveka i problem vrednosti u njegovom životu. One se u raznim pesmama tumače na različite načine: mogu se razumeti kao problem odnosa krivice i pravde, slobode i neslobode, celovitosti i ograničenja ličnosti i njenih različitih odnosa prema »drugima«. Pesnikov stav se očituje u neutralizovanju sukoba između čoveka kao osobe i njegove vrednosti u životu i okolini. Zbog toga možemo razumeti kako je u zbirci *Tražim pomilovanje* istovremeno moguće isticati molbu i osećati bol lirskog subjekta za »sebre« i »vlasteline; za »važne« te »za svrgnute« (Đorđević 1998: 229–230).

Kritičar Zvonimir Kostić označio je rime Desanke Maksimović kao nepravilne. U tekstu *Dušanov zakonik i zakoni pesništva* napisao je da njene rime dolaze tek tada kad u nama umiru zvukovi reči na koje očekujemo odgovor. Međutim, istovremeno nam te ukrštene i nepravilne rime daju odlični stilski efekat. Ta lirski pesma »univerzalne molbe« ipak izražava u velikoj meri čulnu irealnost njenog pevanja (Kostić 1988:417–418). Kritičari, koji su se bavili poezijom Desanke Maksimović, zbirku pesama *Tražim pomilovanje* odredili su poemom. Đorđević (1998: 231) napisala je kako takvo određivanje zbirke smatra terminološkom slobodom. Poema je kraći pesnički sastav ili kraće delo s narativnom okosnicom epske objektivnosti i značajnim emotivnim delom. U zbirci *Tražim pomilovanje* narativnu okosnicu zamenjuje »esejističko« ili subjektivno zauzimanje stava, emotivno izraženo izricanje stavova s puno emotivnih ispovedačkih osećaja. Zato ta zbirka ne može biti poema već je trebamo definisati kao lirski ciklus.

Ciklus *Tražim pomilovanje* građen je oko objektivnog predmeta inspiracije *Dušanovog zakonika*. Taj istorijski *Zakonik*, za 14. vek mnogo bitan dokument, ipak se u pesmi pominje

posredno i neposredno. Pesnikinja se njime koristi refleksivno, kao reprezentantom dalekog vremena, da bi uz pomoć *Zakonika* iskazala viđenja o čoveku. Desanka Maksimović to potvrđuje izjavom: »To je lirska diskusija sa *Dušanovim zakonikom*, a ima diskusije i sa savremenima« (ibid.: 231).

Već podnaslovom ciklusa čitalac je upozoren da obrati pažnju na skriveni i dublji smisao stihova. Višesmislenost dela očituje se u simboličkim znacima unutar pesama. U tom postupku moguće je doći do najdubljih misli pesnikinje i prožeti njen subjektivni stav, mišljenje, poruke i ideje. Poređenjem *Dušanovog zakonika* s pesničkom zbirkom *Tražim pomilovanje* možemo videti da zakonik ima 201. član, ali je u zbirci upotrebljeno samo dvadeset i četiri članova.

Neposrednu vezu pesama s članovima možemo videti u sledećim pesmama: »Proglas« (reč cara Dušana, ali je povezana s 54. članom); »O carskom selu« (povezana s 187. i 189. članom); »O Poklisaru« (povezana s 133. članom); »O sirotoj kudeljnici« (povezana s 64. i 101. članom); »O odbeglu robu« (povezana s 112. i 113. članom); »O meropahu« (povezana s 68. članom); »O vojniku« (povezana s 61. članom); a pesme »Za poslednje dane« i »O poreklu« nisu u diskursu *Zakonika* nego su reč cara Dušana; »O ženidbi sina« (povezana s 128. članom); »Za žir« (povezana s 190. članom); »O oborenoj crkvi« (povezana s 130. članom); pesma »O oltaru« (povezana s 195. članom *Zakonika*); pesma »O pticama nebeskim« (povezana s 28. članom); »Za čoveka koji je pogubio pergamente« (povezana s 83. članom *Zakonika*); diskusija »O preljubu« (povezana s 54. članom); »Za svadbu bez venčanja« (povezana je s 3. članom *Zakonika*); pesma »Idu carskim drumom« (povezana s 64. i 10. članom); pesma »O babunskoj reči« (oslanja se na 65. član *Zakonika*); »O jeresi« (oslanja se na 9. član *Zakonika*); »O pijanicama« (oslanja se na 166. član *Zakonika*); »O nalazaču« (oslanja se na 116. član *Zakonika*); »O božjem sudu« (oslanja se na 150. član *Zakonika*), a zadnja pesma »O praštanju« upotrebljena je kao objašnjenje *Dušanovog zakonika* s 171. članom te prati reč cara Dušana (ibid.: 231).

U nekim slučajevima možemo primetiti potpunu podudarnost paragrafa iz *Zakonika* i pesme iz ciklusa. Te pesme koje se u potpunosti podudaraju su: »O poklisaru«, »O babunskoj reči«, »O pijanicama« i »O nalazaču«. Neki primeri su delimični, nepotpuni, ali isto tako upotrebljeni istim rečima, a to su pesme: »Za žir«, koja je u *Zakoniku* naslovljena »O žiru«; pesma »O oborenoj crkvi«, koja se u *Zakoniku* spominje samo u članu »O crkvi« i pesma »O jeresi«, koja se u *Dušanovom zakoniku* nalazi pod članom »O poluvernima«. Samo jedna trećina ciklusa čini na taj način interpretiranje *Dušanovog zakonika* u zbirci *Tražim*

pomilovanje. Pažnja se daje pesnikinjom mišljenju o ljudima, o vrednostima života tih ljudi ili o čovekovom životu uopšte. *Zakonik* u tim primerima služi samo kao simbol koji ima društveno značenje i opisuje jedan sistem vrednosti društva.

U srpskoj književnoj kritici pojavljuju se alternacije za *Dušanov zakonik*: propis, dogma i norma. Ljubica Đorđević (ibid.: 232) želi da ukaže na bliže određenje *Dušanovog zakonika* kao simbola, a to je moguće samo ako ga odredimo simbolom jedne društvene pravde. Na to određenje nas upućuje prvi refren u zbirci: »Po milosti božjoj i blagoslovu svetitelja iz Rasa, ja, Car Srba, Grka i Arbanasa, zemljama koje od očeva nasledih i mačem osvojih, koje povezah krvnim sudovima svojih vojnika, dajem zakonik, i neka nema drugih zakonika osim mojih« (ibid.: 233). Njegov sadržaj nas upućuje na misao: kada bi u *Zakoniku* bila zastupljena samo jedna pravda, pesnikinja ne bi imala razloga da traži pomilovanje za bilo koga. Desanka Maksimović ne želi da tumači *Dušanov zakonik* kao istorijski izraz vremena i nužnosti već se želi suprotstaviti prepoznavanju njegove pravde.

Borislav Mihajlović, zapisao je sledeće o zbirci Desanke Maksimović: »Voleo bih da nađem neke prave reči da njima prikažem ovu knjigu: reči zlatne i teške, smerne i viteške, reči 'od doslednosti neke tajne i vernosti neke unutarne', reči od staroga srebra i od nove nežnosti, reči carske i reči sebarske. (Mihajlović 1988: 388–390).

Lirske refleksije Desanke Maksimović u zbirci sugerišu na ljudskost, spašavanju ljudskosti u narodu i ljudskosti u istorijskom trenutku. Želi istaknuti nužnost ljudske slobode, koja su bogatstva te slobode i kako prevazići »carske nužnosti« koje ne bi smele biti bitne. Pesnikinja Desanka Maksimović izabrala je vremenski najudaljeniji *Dušanov zakonik* s umetničkom motivacijom da što udaljenijim sredstvom, zakonom, ukaže na istine o tadašnjoj epohi, istine koje se samo tako mogu reći da bi bile poetske (Đorđević 1998: 232). O svojoj inspiraciji za pisanje pesničkog ciklusa *Tražim pomilovanje* pesnikinja je izjavila: »Počela sam da ga [*Zakonik*] prelistavam i najednom kao da me je munja ošinula: izbilo je eruptivno sve moje shvatanje o krivnji i pravdi, o kaznama i oprostajima, o grešnima i pravednima (...) ono što sam dugo nosila u sebi« (ibid.: 232). Pravda *Dušanovog zakonika* protiv koje ustaje pesnik predstavljena je u zbirci najpre kao autoritarna pravda. Načela kulture bezličnosti, diktature i kulta ličnosti kao sastavne osobine te pravde implicitno se pojavljuju u više pesama, a jedna od najizraženijih jest upravo prva pesma:

9.1 PROGLAS

Po milosti božjoj

i blagoslova svetitelja iz Rasa,

ja car Srba, Grka i Arbanasa,

zemljama koje od oceva nasledih

i mačem osvojih

koje povezah krvnim sudbinama

svojih vojnika,

dajem zakonik

i neka nema drugih zakonika

osim mojih.

Čedoubica, preljubnik, najahalac

onaj koga zlopakosni đavo uze,

babun, bogumil, jeretik,

slabić koji na sudu ne govori pravo,

čovjek koji skrnavi ikone svetih,

biće surovo kažnjeni po zakonima mojim

ali ne surovije

nego što u zakonu stoji.

Ja vlastelu, prema običajima otaca.

od sebara izdvojih.

Prvosvešteniku i vlastelinu

sudiće se blaže nego meropahu,

ali ne u strahu
od carstva mi,
i ne blaže
nego što u zakonu stoji.
Kudelnici sirotoj pred nasilnikom
zakoni moji biće
umesto štita.
Ni robu pravednom,
ni neznancu što kroz carstvo mi hita,
među treba da ih se boji,
samo krivcu će se surovo suditi,
ali ne surovije
nego što u zakonu stoji (Maksimović 1993: 5–6).

Car svoj položaj u pogledu prava izjednačuje s pozicijom boga. *Dušanov zakonik* se preko te pesme oseća kao klasna pravda koja nije za sve ista i za koju bi se danas moglo reći da je nepravedna jer sva bića imaju ista ljudska prava. U tom ciklusu pesnikinja čini klasnu pravdu vidljivom mnogo puta. Dušanov zakonik kažnjava ljude na osnovu njihovog društvenog položaja u državi ne brinući o prekršaju koji je čovek počinio. Te razlike možemo u celom ciklusu primetiti u različitim pesmama. U pesmi »O carskom selu« govori se kako u svakome članu stoji da su sebar ili seljak, koji su unapred osuđeni, degradirani ekskomunikacijom:

U kom selu prenoće car i carica
carski stanovi i konji,
neka se jazom opkopa
to selo i ta kuća
neka ih sebarska ne sknavi stopa (ibid.: 7).

Razlika se isto tako oseća među sebra i vlastelina, koji za istu grešku dobijaju drugačiju kaznu. To možemo primetiti u pesmi »O oltaru«:

*Ako preko praga časnih dveri
kroče vlastelinke
gospođa carica ili carske kćeri,
neka ih sveštenici vrata...
A ako žensko čebaljsko čeljade
u oltar stane,
neka se zavede daleko u goru
među jele sinje,
odakle ne može natrag da se prokrade,
neka se pusti da ga raskomada zverinje
i da ga raznesu vrane (ibid.: 29).*

Otkrivanje dubljeg smisla Dušanovog zakonika privodi nas do paradoksa koji sebra ističe kao čoveka koji mora da pređe preko svega koliko god mu to dopuštaju njegove radne mogućnosti, čak sve do bioloških granica (Đorđević 1998: 234).

Sledeća pesma u ciklusu *Tražim pomilovanje* je pesma »O Meropahu«.

9.2 O MEROPAHU

*Meropah da radi u nedelji dva dana pronijaru,
jedan da kosi
od jutra rana,
jedan da u vinogradu kopa;
jedan po žezi, uza letnju jaru,
da kamenje nosi*

na drum caru;
jedan da na žrvnju melje manastiru;
jedan da popravlja vlastelinu sleme,
jedan da mu sprema za setvu seme;
a što ostane u nedelji dana
da radi za sebe sama (Maksimović 1993: 11).

Paradoks koji se oseća u toj pesmi jeste da meropah radi sedam dana za sve ostale a ono što mu ostane u sedmici dana može da uradi za sebe. Znamo da u jednoj sedmici ima samo sedam dana što i označava paradoks ove pesme. U toj pesmi oglašava se autorov kritički stav prema klasnoj pravdi *Dušanova zakonika*. Pesnikinja je tadašnje carstvo ocenila kao nepravedno za većinu ljudi na teritoriju Grka, Srba i Arbanasa. *Dušanov zakonik* protumačen je kao pravda jedne klasno povlašćene vladajuće manjine koja živi na račun većine. Protiv takve pravde bori se pesnikinja u pesničkoj zbirci *Tražim pomilovanje*, posebno je ističe u pesmama »Za žir«, »Za bogove« i »O državnoj imovini«. U većini pesama kritički stav pesnikinje je originalan.

Tražeci pomilovanje za nevladajuće ljude samim tim ih oslobađa krivice, a kao pravi krivac označava se suprotni, vladajući tip. U pesmi »Za svrgnute« pesnikinja optužuje one koji su ih svrgnuli; ili u pesmi »Za naivne« optuženi su na neki način lukavi, a oni drugi su naivni. To dvostruko prikazivanje dokazuje nam pesnikinju opredeljenost »za« koja istovremeno znači i »protiv«. Upotrebom antonima upravo to i dokazuje. Pesnikinja u svom ciklusu ističe pravdu naroda za koju se zalaže u svom čitavom opusu stvaranja. Zalagala se za obične ljude, siromašne seljake, putnike treće klase itd. (Đorđević 1998: 235).

Primer takve pesme je pesma »Za sebra«.

9.3 ZA SEBRA

Tražim pomilovanje
za sebra
što niče i umire kao trava
u zaborav iz zaborava,

za trideset kućica njegovog krompira,

ua usukano kukuruza stabaoce,

za dim nad krovom,

za ono gde je, sledeći oce,

pogrešio delom i slovom.

Za sebra uvek verna životu,

za sebra koji sunce voli.

Ako život izda i ševa,

i pesnikinja mirisa zova,

za sebra,

sebar izdati neće,

za sebra koji u povodu

vodi po desetinu

sebara sinova (Maksimović 1993: 12).

Pesnikinja je tom pesmom želela da pojača intenzitet slike o bedi seljaka, što je i uspela upotrebom metonimije. Metonimijski izraz pojavljuje se u sledećim delovima pesme: »za trideset kućica njegovog krompira« i »za usukano stabaoce« koje označava čitavo imanje seljaka, a »dim za krovom« zamenjuje dom seljaka. S tim sinegdohama dobijamo stilski efekat koji sugeriše zaključak da je ovde celina pesme potpuno ravna delu pesme.

Kvantitativni korelat uočljiv je u celoj ovoj pesmi. U njemu je skriveno neko dublje značenje. Naslov pesme »Za sebra« isto tako je sinegdoha jer jednina u naslovu pesme zamenjuje množinu i označava grupu seljaka. Pojavljuje se i stilska figura poređenja, odnosno komparacija: »što niče i umire kao trava«, a tom travom označen je seljak koji je kao trava, s kojim svako radi kako hoće, pusti je da raste pa je posle pokosi. U pesmi se javljaju dva kvantitativna principa. Prvi ide u pravcu umanjivanja jer je seljak društveno manje vredan nego vlastelin i drugi »bitni« ljudi u društvu. Taj smer je u funkciji društvene i socijalne

kritike društva. Drugi kvantitativni princip deluje kao uvećavanje čime se želi naglasiti mnoštvo i snaga veličine. Pesnikinja ističe nepobedivost naroda. Sebar, kao nebitan, kao manja figura društva označen je u vremenskoj dimenziji koja se može videti u stihu »u povodu vodi po desetinu sebara sinova« i ta količina sinova sredstvo je karakterizacije koja se može pročitati iz perspektive vremena i označava trajnost i večnost naroda.

Sebar je označen kao prirodni čovek, koji voli sunce i veran je životu. Tako se odlikuje njegov unutarjni duh, oseća se toplina unutaršnjeg bića. A takav čovek po pesnikovom shvatanju treba da bude i nosilac društvene pravde. Pesnikinja u seljacima vidi optimizam, a to je i bitno za stvaranje Desanke Maksimović. U malim ljudima videla je potencijal i ogromnu dušu. U pesmi »Za sebra« nalazi se jedan anahronizam, koji je privukao pažnju mnogih kritičara. Reč je o sebru koji gaji krompir i kukuruz 1349. godine, godine kada su objavili *Dušanov zakonik*, međutim ta kultura je u Evropi prisutna tek posle 1492. godine, posle otkrića Amerike. Kritičari su Desanki Maksimović zbog toga zamerili njenu pesničku slobodu i upotrebu nestvarnih događaja.

Osnova pesnikinjinog mišljenja u zbirci *Tražim pomilovanje* je humanizam. Humanizam u ovim pesmama može da unosi utopijsko obeležje. Utopijsko je u tom smislu što pesnikinja za sve nepravilnosti i nepravde okrivljuje društvo, a ne ljude. Ljudi po njenom mišljenju mogu biti samo simptom zla zbog čega ih žali i za njih traži pomilovanje, kako za seljake, tako i za vlasteline i ostale. Ona ih vidi kao oštećene ljude, koji su umaknuti, otuđeni i koji su izgubili deo čovečnosti. Za njih se moli, traži za njih pomilovanje jer su to ipak ljudi koje smatra ugroženim u njihovom najbitnijem svojstvu jer mogli su da budu ljudi, ali to nisu ostvarili (Đorđević 1998: 235–237).

Sledeća pesma, koja govori o deformaciji ličnosti i u njoj možemo osetiti sličan karakter današnjeg društva, jeste *Za važne*.

9.4 ZA VAŽNE

Tražim pomilovanje

za one koji imaju pozivnice

za svaku povorku i panoramu,

za čoveka

*koga i u vozu, i na gozbi, i u hramu,
i u raju,
numerisano mesto čeka,
za one koji još za veka
grobnicu gde će leći znaju;
za ljude koje na svakoj vodi
čekaju brodi
i kotva u svakom brodolomu,
kojima su svi znani i neznani
anđeli milosrđa osigurani.
Jer biće za njih razočarenje
kada usled velikog mraka
gde sve se izmeša
ne mogu napipati ni jedno dugme,
nijedno zvonce,
kojima se u pomoć zove,
kad ne mogu naći nijednog broda
ni da se vrate,
do tvoje palate,
ni da produže do obećanog
nebeskog svoda (Maksimović 1993: 21).*

Po shvatanju pesnikinje ljudska osobina »važnih« jeste njihova društvena sudbina. Oni su ljudi koji su iskoristili sve što im je pružila pozicija vlasti i zato su unakaženi; izgubili su u obilju stvari sami sebe i svoju ljudskost te postali mehanizmi. Razmišljaju samo o tome gde

će da budu sahranjeni i kako se pobrinuti su za svoj život. Njihova najveća kazna je ona koja kada u staranju izgube svoju poziciju i postanu jednaki svim drugim društvenim slojevima. Otudjenje od drugih ljudi i okoline je toliko da se ne boje biti sami. Jedina stvar koja je jača od njih jeste strah od smrti.

Ljubica Đorđević (1998: 238) kaže da je pesma astrofična. Njena kompozicija sastoji se od dva sastavna dela. Prvi deo ističe javni profil ličnosti kao beneficiranih društvenih činioaca s antitezom. Sve svoje snage »važni ljudi« crpe iz vlasti.

Glavno načelo njihovog ponašanja ogleda se u koristi, bitno im je uvek zašto je nešto dobro za njih, a ne za okolinu. U pesmama se javlja polisindeton u primeru »i u vozu, i na gozbi, i u hramu, i u raj« koji označava stalnu mogućnost korišćenja vlasti. Toliko koliko se povećava lista mogućnosti, toliko se širi i raste deformacija ličnosti »važnih«. Druga polovina pesme ovu ličnost prikazuje kao običnog čoveka kojemu nije bitan društveni rang, odnosno društveni stalež. To je pozicija u kojoj i bitan član neke institucije postaje krvav ispod kože i oseća ljudsko biće u sebi. Bez obzira na to kakvu moć ima neko i može li upravljati sa svime i imati koristi od toga, ipak u sebi zna da ga čeka kraj kojega ne može ni da kupi, ni da s lukavošću premami (ibid.: 237–240).

U pesmi *Za ismevače* pesnikinja zastupa one ljude koji izrastaju iz sredina malih mogućnosti, a preteranih aspiracija.

9.5 ZA ISMEVAČE

Tražim pomilovanje

za ismevače

koji sve izreda izvru ruglu:

mesečevu glavobolju,

sunčev optimizam,

dobrotu njive,

radoznalost voda,

dušu zatvorenu,
dušu što se lako oda,
strasti staraca,
ljubavi mlade penu,
svačiju ubogost,
svačiju veličinu,
one što za druge žive,
one što za druge ginu,
delo bez vrednosti,
delo gde vrednosti ima,
za uboge ismevače,
kraj kojih simploni sreće minu,
okrznuv ih samo perjanicama
svog dima (Maksimović 1993: 54).

Mogli bismo porediti lirskog subjekta iz pesama »Važni« i »Za ismevače«. Obojica gledaju samo svoju korist. Imaju isti karakter ispraznosti, samo što »važni« ispraznost kriju iza paravana vlasti, a ismevači iza nadmenog smeha. Psihološki definisano, ismevač je čovek koji je društveno kompleksiran. Pesnikinja postavlja sliku ismevača kao osiromašenu ličnost koja se ističe samo u sujeti i zavisti. Personifikacije kao što su »sunčev optimizam«, »dobrota njive« i »radoznalost voda« imaju stilsku ulogu da kontrastiraju ubogost ismevača u smislu materijalnog i duhovnog elementa.

U tekstu pesme nalaze se brojne apstraktne imenice, kao što su »optimizam«, »radoznalost«, »vrednost«, »sreća«, »ljubav«, koje upućuju na unutrašnjost i duhovnost čoveka. Prikazana je ironija u smislu da ismevač nema takvih osobina, ali pesnikinja tim apstraktnim imenicama naglašava vrednost ismevača koje su suprotne od tih pozitivnih vrednosti.

Ipak Desanka Maksimović traži pomilovanje za ismevače zato što su ti ljudi za nju patetični. U razgovoru s Ružicom Petrović izjavila je: »Ali kad pomislim kako ih sopstveno zlo jede, kako nikada mira ni zadovoljstva nemaju, onda se čovek i na njih sažali« (Maksimović 1993: 54). Pesma »Za ismevače« strukturirana je u samo jednoj složenoj rečenici. Objekti su kontrastivni i stalno se nadograđuju, dok subjekat ostaje stalno isti, nepromenljiv. U pesmi pesnikinja želi da istakne jednodimenzionalnost lika u smislu siromaštva njegove ličnosti, a istovremeno i bogatstvo sveta (Đorđević 1998: 239–240). U više pesama zbirke nalazi se problem ličnosti. Pesnikinja postavlja pitanja o nevinosti optuženih kao što se može uočiti u pesmi »Za sužnje pomilovanje«.

9.6 ZA SUŽNJE POMILOVANJE

Tražim pomilovanje

Koji gledaju uvek preda se

Ma kud da pođu i korače,

S kojima niko neće da stane

I kad ih nevinim opet glase,

I kad plate caru harače.

Za pomilovanje robijaše

kojima niko konaka ne da,

kojim hlebar neće hleb da proda,

s kojima ni u crkvi ljudi ne vole

da čitaju zajedno očenaše,

s kojima slobodno razgovara

samo uhoda.

Za sebre, sužnje pomilovanje,

*koji su večni dužnici cara,
koji prošlost kao zlu mađiju
ne mogu nikad sa sebe da svuku,
od kojih i zlikovci nepohvatani
nadmeno se tuđe i kriju,
i drugovi iz detinjstva beže
za prvu na putu zaokuku.
Za sužnje, care, pomilovanje,
za njihovo pomilovanje
od vodeničnog kamena teže* (Maksimović 1993: 38).

Život sužnja u tekstu sugerisan je progonom, izolacijom i stalnom prismotrom u društvu. Pesnikinja ističe krivicu tih ljudi koji plaćaju sve svoje dugove iz prošlosti caru, ali iako su poštteni, godi im krivica zbog nekih prošlih pogrešaka gde im se ostvario »dosje« krivice. Kompozicija pesme isprepliće se sa motivima čoveka koji živi u zatvorenom krugu. Paradoks je građen na principu ponavljanja prideva »pomilovane« i glagolske imenice »pomilovanje«. Oba slučaja sugerišu na trajanje, nastavljanje i nedovršenost procesa. Smisao paradoksa iščitava se na sledeći način: »pomilovani sužanj trebalo bi da znači okončan proces, međutim pošto se za njega traži pomilovanje, otkriva se prava istina da pomilovanje sužnja nije ni postojalo. Ti ljudi su izostavljeni, izopšteni iz društva, nisu bitni za okolinu i nemaju neke velike uloge u životu. U pesmi se to izražava gradacijom: »pomilovanim« – »niko neće da stane«, »niko konak ne da«, »i zlikovci nepohvatani nadmeno se tuđe« itd. Vrhunac gradacije donose stihovi koji ističu da ni drugovi iz detinjstva ne žele da se druže sa njima i beže od »pomilovanih«.

Za razumevanje pesme bitni su sledeći stihovi:

slobodno razgovara

samo uhoda (Đorđević 1998: 242).

Ti stihovi predstavljaju višestruki paradoks. Sužnji u pesmi jedino razgovaraju s ličnostima koje nisu slobodne kao što su agenti u službi. Paradoks je u tom smislu, što sa slobodnom ličnošću komunicira osoba koja se profesionalno bavi nadziranjem i isleđivanjem drugoga. Razgovor u tom primeru sa uhodom i nije razgovor nego saslušanje sa svrhom da dobiju nove informacije. To i dokazuje zašto »pomilovanog« i svi drugi izbegavaju. Čine to zbog svoje zaštite jer i druženje s »pomilovanim« znači pretnju i opasnost. Mogli bismo reći da uhođenje samo služi kao zlo koje ugrožava slobodu ljudi. Desanka Maksimović najdoslednija je u svojoj optužbi, a eksplicitna je i njena izjava o tome: »Ali nisam za svakog tražila pomilovanje. Nisam ga tražila ni za izdajnika, ni za špijuna« (ibid.: 240–243).

Pesnikinja pravdu saopštava simbolizacijom. Simboli su umetnički transponovani u ciklus i zbog toga je pesnikinja uspela da obuhvati različite »lirske junake« i da na neki način pomiri njihove postojeće uloge. Desanka Maksimović je uvek imala u vidu totalitet čoveka, a gledano iz te perspektive sve što se odnosi na čoveka može se opevati i osećati kroz pesmu. Ljubica Đorđević smatra (ibid.: 242) kako »poezija nije sistem«. I zato su neumesne primedbe nekih kritičara koji zameraju nedoslednost, protivrečnost i anarhičnost pesnikinje Desanke Maksimović. Simboli u njenom ciklusu *Tražim pomilovanje* formirani su na osnovu opštepoznate simbolike. Pesnikinja je želela da ispostavi svoje viđenje istine i tumači svet te uspostavlja odnos prema njemu zbog čega simbolika mora biti poznata svima kako bi je razumeli svi i shvatili veliki društveni problem. Bitno je istaknuti pesnikinjin humanistički stav. Njen koncept pravde je najupečatljiviji, najaktuelniji i najprisutniji tamo gde je čovek projiciran kao istorijsko biće (ibid.: 243).

U nekoliko pesama Desanka Maksimović čoveka promatra očima psihijatra i bavi se čovečjim unutrašnjim osećajem. U tim pesmama pesnikinja se poslužila unutrašnjim portretisanjem kolektivnog predstavnika jedne psihološke grupe ljudi koje možemo sresti u svim sredinama kako i u aktuelnom vremenu. To su na primer njene pesme iz ciklusa »za nevine« i »za neshvaćene«. Ti karakteri mogu se sresti u svim sredinama i vremenima zato jer predstavljaju karakter mitoloških ljudi, onih koji su mitsko interpretirani u literaturi istorije. Zbog toga se pesme Desanke Maksimović, koje govore o psihološkom čoveku podrazumevaju kao pesme o ljudskoj sudbini (ibid.: 243).

Primer pesme koji će nam taj psihološki vidik prikazati najbliže je pesma *Za naivne*.

9.7 ZA NAIVNE

Za one kojima se čini

da su jednaki

siromah i bogati.

slab i jaki,

nesuđen i onaj koji se sa robije vrati,

bezruki i čovek s rukama obema,

miropomazani i odlučeni od vere,

zvani

i onaj što pred vratima čeka

za njih, za sebe,

za svakog čoveka

tražim pomilovanje (Maksimović 1993:35).

Karakterizaciju psihe lirskog junaka Desanka Maksimović u ovoj pesmi gradila je s obzirom na odnos prema istini. Lirsko opisivanje naivnog čoveka, s kojim poređuje različite ljude iz istorije, sadrži subjektivnu, individualnu istinu. Ta subjektivnost nalazi se u lepoti prirodnog čoveka, odnosno prirodnog naroda u humanističkoj svesti čoveka. To znači da uvek izlazi izvan objektivnog saznanja (Đorđević 1998: 243–245). Naivnost označava simbol prirodnosti čoveka. Naivan može da pomiri sve protivrečnosti života. Kako kaže Đorđević, prirodan čovek je dobar čovek i njegova preokupacija je vrlina (ibid.: 243–245). Čovek koji označen epitetom »naivan« je zato prirodan čovek koji se i ponaša kao priroda. Takav čovek prašta sve svim ljudima.

Naivan čovek ne pravi razlike među ljudima, smatra ih zanemarljivim i nepotrebnim. Za naivne je život privremen, a smrt večna. Pesnikinja se identifikuje s naivnima i pridodaje da za njih ne postoje gresi, krivice, nego postoje samo nesrećni ljudi. Ta činjenica dokazuje da

ljudima treba praštati jer im sudbina života nije naklonjena. Razlikovanjem kategorija ljudi prema socijalnom položaju prepoznaju se tragovi hristijanizovane moralne istine. Za naivne su jednaki i bogati i siromašni; prema fizičkom stanju isti su i slabi i jaki; prema zakonu izjednačuju se nesuđeni i oni koji vraćaju s robije; prema religijskom opredelenju izjednačeni su »miropomazani« i odlučeni od vere te po društvenom rangu u harmoniji su »zvani« i oni ljudi što čekaju pred vratima. Desanka Maksimović u suprotstavljanju *Dušanovog zakonika* oslanja se na viziju. Traženjem pomilovanja za »naivne« ona se u stvari zalaže za čovekovu »sanjarsku egzistenciju«. Za nju je naivan čovek sanjač koji sanja o jednakopravnosti među različitim slojevima ljudi i humanizmu u društvu.

Ideja bi mogla biti ljubav prema ljudima, koja je i glavna tema celokupne zbirke *Tražim pomilovanje*. Pesnikinja sve suprotnosti o čoveku razume kao vidove životne raznolikosti među ljudima. Kao što Đorđević zapisala o pesnikinji (ibid.: 245), ona nije razočarana u svet, niti se svetu suprotstavlja. Ona voli svet takav kakav jeste i smatra ga savršenim baš zbog raznolikosti ljudi i zato u pesmi »Za naivne« peva (ibid.):

*Za njih, za sebe,
za svakoga čoveka
tražim pomilovanje (ibid.).*

Kako je Desanka Maksimović u svoj subjekat za koga traži pomilovanje uvrstila naivne, tako se zalaže i Za pesnikinju, zemlju starinsku.

9.8 ZA PESNIKINJU, ZEMLJU STARINSKU

*Za pesnikinju zemlju starinsku,
za njene večne rekvizite
i šablone,
za nebesa koja nežnošću kipte,
za patetične sukobe vasiona,
za livade nikad idile site,
za liriku mirisa i mesečine,*

*za prezrene aprilske plaveti,
za oktobarski šuma buktinje,
za slikovitost njinu prastaru,
za bajku što je piše inje.*

*Za zemlju,
za melodičnost njene poezije,
za bogatstvo sroka
planinskih njenih odjeka,
za njenih potoka slobodan stih, mladi,
uspavanku što je usred ušća
peva reka,
za zdravice što ih iz kamena
napijaju vodopadi.*

*Za zemlju
za slovo ljubve,
poeziju ljubavnu njenu,
za madrigale vodenog cveta,
za svadbenu pesmu belog granja,
za julskog neba zbirke soneta,
za pesnika koji voli i sanja,
za kosa, za slavuja,
za njega, za svakoga
koji je pao nemilosti*

pomilovanje! (Maksimović 1993: 49)

Naslov ukazuje na povišenu emocionalnost što je razumljivo s obzirom da se u ovoj pesmi referira na pesničko delo same pesnikinje. Već naslovom pesme pesnikinja nastoji nadodati drugo ime poeziji. Upotrebljava se metafora »zemlja starinska«; epitet »starinska«, predstavlja ključni smisao pesme u kojoj je predstavljen sud pesnikinje o sopstvenom pesništvu. Pesa je sastavljena od tri strofe koje predstavljaju celinu, a lirski nam subjekat prikazuje zašto i kako je zamišljeno ovo delo. U pesmi su opisani motivi i predmet njene poezije Prvi deo predstavlja strukturu, drugi deo smisao, a treći poeziju lirskog ja, odnosno lirskog stvaranja Desanke Maksimović.

Poezija je opredeljena kao govor o ljubavi. U zadnjem delu je tematiziran glavni junak, a taj junak nije osoba nego se zalaže za »ljubav za ljude«, »za zemlju« i »za slovo ljubve«. Ta slova ljubve spajaju pesnikinju Desanku Maksimović s najstarijom nacionalnom umetničkom lirikom. Pesa s interpretiranjem pesništva sugerira pesničku egzistenciju. Pesnička egzistencija predstavljena je u pesmi kao ostvarena stvaralačka ličnost na prvom mestu, a zatim na drugom mestu egzistencijom koja je ljubav. Tim dostignućem možemo odrediti da je pesma sa svojim smislom shvaćena kao umetnost i da je to najtanja povezanost među ljudima kroz različita doba. Ističu se dve bitne ideje za pesništvo, a to su ljubav i mašta, odnosno imaginacija (Đorđević 1998: 245–250).

Ivana Jarić u tekstu *Rodoljublje u pesničkoj zbirci »Tražim pomilovanje« Desanke Maksimović*, zahvatila je jednu zanimljivu tezu o celokupnoj zbirci: »sve pesme međusobno 'komuniciraju', odnosno da sve pesme međusobno stupaju ili u odnos oponiranja ili u odnos afirmisanja« (Jarić 2014: 99).

10. ZAKLUČAK

U zaključku diplomskog rada možemo uključiti pitanje pesnikinjinog izbora *Zakonika*, to jest zašto je izabrala za svoju diskusiju *Dušanov zakonik*, i kakvu vrednost on ima za njeno pesničko delo *Tražim pomilovanje*. Verovatno ga je odabrala zbog toga jer je u vreme vladavine Dušana Silnog Srbija doživela veliki uspon u civilizacijskom smislu i na neki način dobila status moderne i uređene evropske države. Ipak bismo mogli doći do zaključka da je pesnikinja Desanka Maksimović odabrala taj *Zakonik* i na neki način stupila u kontakt baš s tim delom srpske prošlosti jer je osećala mnogo podudarnosti između tadašnjeg doba, doba u kojem je nastao *Zakonik* i veka u kojem je sama živela, doba njene savremenosti. Pored toga veliki razlog je i taj da je u XIV. veku država bila uređena na osnovi zakona tako da su se ljudi morali držati pravila koje je doneo njihov srpski vladar, a ne neki drugi vladar drugih država. Jedino u tom delu srpske istorije Desanka Maksimović mogla je pronaći uređeni i utvrđeni pravni sistem i prema njemu mogla se kritički odnositi (Jarić 2014: 96–110).

Desanka Maksimović svojom zbirkom *Tražim pomilovanje* ukazala je na neke od svojih karakteristika pisanja, a to su milosrđe i ljubav prema svojoj zemlji. Njena pobeda protiv Dušana Silnog donesena je na emocionalnom i intelektualnom nivou. Međutim, car Dušan s druge strane pobeđuje na materijalnom, konkretnom životnom domenu jer je određivao ljudske sudbine i istorijski ostao pamćen. Reč pesnikinje ostala je samo na domenu emocionalne i misaone bune protiv tog »velikog« vladara. Prema tome, Desanka Maksimović je u svojoj zbirci probudila savest svog naroda o svojoj kulturi, o srpskom nasleđu; nečemu što je sastavni deo Srba i njihove sadašnjosti.

Želela je motivisati svoj narod da postane svestan živosti svog nacionalnog duha koji je sklon promenama pod uticajem unutrašnjih činilaca te koji određuje život čak i sadašnjeg srpskog društva. Njena pobuna protiv nepravde i nepoštovanja cara Dušana prema svojim ljudima ukazuje na svaku vrstu nepravde za čoveka. Iz njene zbirke *Tražim pomilovanje* možemo doći do zaključka da je Desanka Maksimović osećala velike emocije prema »putnicima treće klase«, odnosno ljudima nižeg ranga. Za razliku od cara Dušana, pesnikinja je osećala slabe uslove malog čoveka u društvu tadašnje srpske feudalne srednjovekovne države. Izrazila je protivljenje prema klasnim razlikama koje stavljaju malog, običnog čoveka u težak egzistencijalni i pravni položaj (ibid.: 100–110).

Rodoljublje je jedno od osnovnih razloga zbog čega je Desanka Maksimović počela pisati svoje delo i u njemu želela postići osećanje čoveka prema drugom čoveku. Ipak treba naglasiti da je pomilovanje pesnikinje nastalo zbog nedovoljnog poštovanja, razumevanja i osećanja među ljudima. Dakle, važno je da se njen naslov zbirke *Tražim pomilovanje* razume u užem i širem smislu strpljivosti prema ljudima u zajedničkom društvu.

11. LITERATURA I IZVORI

KNJIGE:

Milorad R. BLEČIČ, 1985: Desanka Maksimović: život praćen pesmom. Beograd: NIRO
»Delta press«.

Jovan DERETIĆ, 1983 : Istorija srpske književnosti. Beograd: NOLIT.

Ljubica ĐORĐEVIĆ, 1998: Pesničko delo Desanke Maksimović. Beograd: Lj. Đorđević i IP
»Pešić i sinovi«.

Michael HARALAMBOS, Martin HOLBORN, 2001: Sociologija — Teme in pogledi.
Ljubljana: DZS.

Stojan JASIĆ, 1968: Zakoni starog i srednjeg vijeka. Novi Sad: Štamparija Budućnost.

Nikola KOLJEVIĆ, 1987: Klasici srpskog pesništva. Beograd: Iro prosveta, OOUR izdavačka
delatnost.

Desanka MAKSIMOVIĆ, 1993: Tražim pomilovanje. Beograd: Udruženje izdavača i knjižara
Jugoslavije-Remek dela.

Velimir ŽIVOJINOVIĆ, 1928: Iz književnosti i pozorišta. Novi Sad: Knjižara Rajkovića i
Ćukovića.

ČLANCI:

Ivana JARIĆ, 2014: Rodoljublje u pesničkoj zbirci »Tražim pomilovanje« Desanke
Maksimović. Novi Sad: Matica srpska (Norma-časopis za teoriju i praksu vaspitanja i
obrazovanja).

Staniša TUTNJEVIĆ, 2013: I am seeking a pardon. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

Borislav MIHAJLOVIĆ, Zvonimir KOSTIĆ, 1988: Sabrane pesme 5 jubilarno izdanje.
Beograd: Nolit

OSTALO :

Vladimir CVETANOVIĆ, 1977: Eseji i članci iz književnosti. Priština: NIP »Jedinstvo«.

Hatica KRNJEVIĆ, 1983: Kritički radovi Velibora Gligorića. Beograd: Matica srpska.

Vuk KRNJEVIĆ, 1979: Kritički radovi Milana Bogdanovića. Beograd: Matica srpska.

IZJAVA O AVTORSTVU

Izjavljam, da je diplomsko delo »PUTNICI TREČE KLAŠE«: DESANKA MAKSIMOVİĆ, LIRSKA *DISKUSIJA SA DUŠANOVIM ZAKONIKOM* / »POTNIKI TRETJEGA RAZREDA«: DESANKA MAKSIMOVİĆ, LIRSKA *DISKUSIJA Z DUŠANOVIM ZAKONIKOM* v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 5. maja 2016

Marija Keserović